

УДК 316:303

Москотіна, Р., Дембіцький, С., Дєточка, О. (2024). Чи опосередковує психологічний дистрес зв'язок між зіткненням із порушенням прав і моральним духом українських військових? *Соціологічні студії*, 2(25), 70–80. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2024-02-32-32>

Чи опосередковує психологічний дистрес зв'язок між зіткненням із порушенням прав і моральним духом українських військових?

Руслана Москотіна –
PhD з соціології, асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень, КНУ ім. Тараса Шевченка

Ruslana Moskotina –
PhD in Sociology, Assistant Professor, Department of Methodology and Methods of Sociological Research, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
E-mail: rmoskotina@knu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2195-3121>

Сергій Дембіцький –
доктор соціологічних наук, заступник директора з наукової роботи, Інститут соціології Національної академії наук України

Serhii Dembitskyi –
PhD in Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
E-mail: e_forge@me.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7958-3557>

Олександр Дєточка –
провідний науковий співробітник, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних сил України

Oleksandr Dietochka –
Leading Research Fellow, Research Center for Humanitarian Issues Armed Forces of Ukraine, Kyiv, Ukraine
E-mail: addet@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2248-539X>

DOI: 10.29038/2306-3971-2024-02-32-32

Received: September, 2024
1st Revision: November, 2024
Accepted: December, 2024

Дослідження зосереджене на українських військових, його метою є окреслення того, яким чином зіткнення військовослужбовців із порушенням їхніх прав визначає моральний дух як пряму, так і опосередковано, через психологічний стан. У межах опитування, проведеного у вересні 2023 р., зібрано дані від 443 військовослужбовців. Зіткнення з порушеннями прав оцінювалися за допомогою двох змінних: зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій і зіткнення із соціальними проблемами. Як індикатор психологічного стану використовувався рівень дистресу (SCL-9-NR), а моральний дух вимірювався через довіру до підрозділу та самооцінку бойового духу. Для оцінки зв'язків між цими змінними використовувався SEM-аналіз. Результати свідчать про те, що зіткнення військових із порушенням прав знижує їхній моральний дух. Це має як прямий вплив на моральний дух, так і опосередкований через підвищення рівня психологічного дистресу. Отримані висновки підкреслюють важливість забезпечення правової захищеності військових і створення умов для зменшення дистресу. Це включає розробку механізмів правового захисту, удосконалення процедур розслідування порушень та впровадження програм із підвищення обізнаності військовослужбовців щодо своїх прав. Водночас покращення внутрішньої комунікації й посилення взаємної підтримки в підрозділах сприятиме підвищенню морального духу. Попри це, дослідження має обмеження: нерепрезентативність вибірки, крос-секційний дизайн та використання лише одного індикатора психологічного стану. Майбутні дослідження із залученням панельних даних і ширшого спектра показників для вимірювання психологічного стану дадуть змогу більш глибоко вивчити цю тему.

Ключові слова: психологічний дистрес, українські військовослужбовці, моральний дух, зіткнення з порушенням прав.

Moskotina Ruslana, Dembitskyi Serhii, Dietochka Oleksandr. Does Psychological Distress Mediate the Relationship Between Encounters With Rights Violations and Morale among Ukrainian Military Personnel?

This study focuses on Ukrainian military personnel and aims to explore how their experiences with violations of their rights influence morale both directly and indirectly through their psychological state. The survey, conducted in September 2023, collected data from 443 service members. Encounters with rights violations were assessed using two variables: encounters with violations of rights, benefits, and guarantees, and encounters with social issues. Psychological distress (SCL-9-NR) was used as an indicator of psychological state, while morale was measured through trust in the unit and self-assessment of combat morale. SEM analysis was employed to assess the relationships between these variables. The results indicate that encounters with rights violations reduce morale among service members. This effect manifests both directly and indirectly by increasing psychological distress. The findings highlight the importance of ensuring legal protection for service members and creating conditions to reduce distress. This includes developing mechanisms for legal defense, improving investigation procedures for rights violations, and implementing programs to enhance service members' awareness of their rights. Additionally, improving internal communication and fostering mutual support within units can contribute to boosting morale. However, the study has limitations: non-representativeness of the sample, cross-sectional design, and reliance on a single indicator of psychological well-being. Future research utilizing panel data and a broader range of psychological state indicators will enable deeper exploration of this topic.

Key words: psychological distress, Ukrainian military personnel, morale, encounters with rights violations.

ВСТУП

Під час проведення досліджень в умовах війни фокус часто спрямовується на цивільне населення, тоді як серед чинних військовослужбовців до вибірки потрапляє куди менше респондентів. Утім, їхній досвід є не менш важливим. Більше того, аналіз таких аспектів, як рівень забезпечення (медичне, продовольче, речове), психологічний стан, а також дотримання прав військових допоможе зрозуміти, із якими проблемами вони стикаються, що заважає їм виконувати бойові завдання та знижує мотивацію.

Так, кейс Сергія Гнезділова¹ яскраво демонструє, як нехтування правами військовослужбовців (зокрема невизначеність термінів служби) може не просто знизити мотивацію, а й змусити самовільно залишити військову частину. Порушення прав військових може спостерігатися також із боку підрозділу, що теж може призвести до дезертирства (Nussio, & Ugarriza, 2021). Небажання воювати може бути наслідком низького морального духу, адже це посилює пріоритет індивідуальних інтересів над колективними цілями (Maheshwari et al., 2021). Більше того, для підвищення морального духу та мотивації військовим потрібно надавати підтримку з метою покращення їхнього самопочуття (Maheshwari et al., 2021).

Тож недотримання прав військових і прояви неповаги змушують їх витратити зусилля на захист своїх інтересів, що може негативно впливати на їхній психологічний стан і, як наслідок, знижувати їх мотивацію та моральний (бойовий) дух². Зв'язок між порушенням прав військових і моральним духом, з одного боку, та психологічним станом – з іншого, підтверджується низкою досліджень. Зокрема, дослідження американських військових показало існування зв'язку між їхнім моральним духом і психологічним станом: вищий моральний дух знижує прояви ПТСР, гніву та агресії (Duches, 2017). Також вищий моральний дух послаблює зв'язок між досвідом участі в бойових діях (combat exposure) та симптомами ПТСР (Britt et al., 2013; Duches et al., 2017).

Крім того, порушення прав пов'язане з психологічним станом людини: ті, котрі пережили війну й стали жертвами порушень прав людини, частіше страждають від ПТСР, ніж ті, котрі пережили інші потенційно травматичні події (Zerinic, 2015). Гендерна дискримінація та сексуальне насильство щодо військовослужбовців призводять до погіршення їхнього психологічного здоров'я, з одного боку, а з іншого – до посттравматичного зростання (McCormack, & Bennett, 2023). А у ветеранів неприйняття й негативне ставлення з боку інших посилюють їхні проблеми з ментальним здоров'ям та агресією (Schmitt et al., 2021).

¹ Див. допис С. Гнезділова у мережі Facebook: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02YrRP8JBf2JicmsYcGU7Ht43t2NeYHA74iD4r9cTAPDFESCRka7qiREB7ieGeLm3ul&id=61561343463431

² Ця схема зв'язків описана в моделі, представленій у матеріалі С. Дембіцького та О. Деточки: https://isnasu.org.ua/analytics/002_Dembitskiy_Detochka_-_Model_instytucijnyh_chynnykiv_vysnazhennia.php

Мета статті. Між тим зв'язки між психологічним станом, моральним духом і досвідом зіткнення з порушенням прав військових вивчені недостатньо. По-перше, немає чітких доказів існування прямого позитивного зв'язку між порушенням прав військовослужбовців та їхнім моральним духом. По-друге, бракує обґрунтування можливого опосередкованого зв'язку між порушенням прав військових і їхнім моральним духом, де медіатором виступає психологічний стан. Указані *цїлі* й вирішуватимуться в межах цієї статті.

2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Процедура збору даних і вибірка

Опитування проводилося з 11 по 16 вересня 2023 р. в окремих військових частинах Збройних сил України. Збір даних здійснювався шляхом самозаповнення анкети (паперова форма), розробленої представниками Науково-дослідного центру гуманітарних проблем ЗС України. Анкети заповнювались у присутності інтерв'юєрів і збиралися одразу після їх заповнення. В усіх точках опитування безпосередньо проводилося представниками Науково-дослідного центру гуманітарних проблем ЗС України. Усього в анкетуванні взяли участь 443 військовослужбовці.

Вибірка була тріступеневою. На першому етапі здійснювався відбір військових частин за двома ознаками: знаходження їх на відновленні та належність до різних видів (окремих родів) військ (сил). На другому етапі відібраних військових частин обиралися підрозділи таким чином, щоб представляти бойові підрозділи й підрозділи забезпечення. Загалом, обирали по 3–4 підрозділи в кожній військовій частині. На останньому етапі, за задумом, до вибірки мали потрапити всі військові всередині кожного з підрозділів. Утім, анкетуванням охоплено лише їх частину, що на той момент перебувала в точці опитування. Частина військовослужбовців підрозділів не була досяжна для опитування з різних причин, зокрема через залученість до виконання основних функціональних завдань, несення служби, чергувань, відряджень, а також перебування у відпустках, у лікарняних закладах тощо.

2.2. Відбір змінних для аналізу

2.2.1. Незалежні змінні

Зіткнення військовослужбовців із порушеннями прав. Сюди віднесено дві змінні (запитання): зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій («Як часто ви стикались із порушенням ваших прав, пільг та гарантій протягом останнього року?») і зіткнення із соціальними проблемами («Нижче наведено перелік соціальних проблем, які можуть траплятися у військовослужбовців. Укажіть, будь ласка, чи стикаєтесь ви особисто з подібними проблемами на теперішній час?»). Перше запитання має 3-бальну шкалу: 1 = порушення відбувалися постійно, 2 = порушення іноді траплялися, 3 = порушень не траплялося¹. Друге запитання включає широкий спектр проблем (25 пунктів), так чи інакше пов'язаних із порушеннями прав військового й неповагою до нього як особистості (наприклад «Несвоєчасне та неповне продовольче забезпечення», «Відсутність правової допомоги», «Ненадання відпустки»). Воно має шкалу від 1 до 3, де 1 = так, 2 = інколи (частково), 3 = ні. Для запитання побудовано змінну, котра характеризує досвід зіткнення із соціальними проблемами із застосуванням методу k-modes. Ми виходили з того, що буде утворено три кластери (їх і було виокремлено, див. додаток 1, а відповідна змінна має порядкову шкалу):

- 1) той, хто не мав або майже не мав досвіду зіткнення із соціальними проблемами;
- 2) той, хто іноді стикався з тими чи іншими соціальними проблемами;
- 3) той, хто часто стикався із соціальними проблемами.

2.2.2. Медіатор

Рівень психологічного дистресу (SCL-9-NR). Як індикатор психологічного стану респондентів використано рівень їхнього дистресу. Для цього взято шкалу SCL-9-NR, адаптовану та валідизовану С. Дембіцьким (Дембіцький, 2019; Дембіцький, 2022). Методика SCL-9-NR складається з 9 тверджень (наприклад «Легке виникнення досади або роздратування», «Відчуття, що більшості людей не можна довіряти») і є скороченою версією тесту SCL-90-R розробленого Л. Дерогатісом (Derogatis, & Fitzpatrick, 2004). Твердження оцінюються за 4-бальною шкалою: 0 = ніколи, 1 = зрідка, 2 = періодично, 3 = майже постійно. Шкала передбачає побудову інтегрального показника шляхом

¹ Запитання містило варіанти відповіді «важко відповісти» та «інше». Їх було позначено як пропущені.

додавання відповідей респондента на 9 тверджень. Вищі значення вказують на вищий рівень дистресу. Методика SCL-9-NR має високу внутрішню надійність (α Кронбаха = 0.88).

2.2.3. Залежні змінні

Моральний дух військовослужбовців. Окреслено дві складові частини морального духу:

1) соціальну. По суті, це віра у свій підрозділ: у те, що командир та інші військові здатні виконувати свої завдання й не кинуть у важкій ситуації. Деякі дослідники відзначають, що «віра у колективну ефективність (collective efficacy beliefs) є важливим компонентом морального духу» (Shamir et al., 2000; Gal, & Manning, 1987). Також одним із вимірів морального духу може вважатися інтелектуальний, який уключає довіру до лідерів, підрозділу в цілому, віру в досяжність цілей (Cox, 1995);

2) індивідуальну. Ідеться, власне, про оцінку військовим власного морального духу, про впевненість у своїх силах і розуміння цілей.

Відповідно до цього, обрано дві змінні, як-от довіра до свого підрозділу – керівництва та інших військовослужбовців («Нижче наведено ряд оцінних суджень щодо окремих чинників, що впливають на бойовий (моральний) дух військовослужбовців. Наскільки Ви згодні або не згодні з кожним із них?») і самооцінка морального духу («Як би Ви оцінили власний бойовий (моральний) дух на сьогодні?»). Перше запитання є табличним, складається із 6 тверджень (наприклад, «Військовослужбовці мого підрозділу впевнені у своїх силах та здатності виконати завдання за призначенням»), котрі мають 5-бальну шкалу, де 1 = повністю не згоден(-а), 5 = повністю згоден(-а). Частина пунктів мали позитивне емоційне забарвлення, решта – негативне. Шкалу останніх було перевернуто; таким чином для кожного з тверджень вищі значення вказують на вищу довіру до підрозділу. Змінна про довіру до свого підрозділу конструювалася шляхом додавання відповідей респондента на 6 тверджень. Запитання мало непогану узгодженість (α Кронбаха = 0.75). Запитання самооцінки морального духу мало шкалу від 1 до 5, де 1 = найнижча оцінка, 5 = найвища оцінка.

2.2.4. Контрольні змінні

Стать. Дослідження показують, що жінки мають вищий рівень дистресу в порівнянні з чоловіками (Mirowsky, & Ross, 1995; Дембіцький та ін., 2020). Крім того, військовослужбовці можуть частіше зіштовхуватися з упередженим ставленням із боку командирів та інших військових (особливо чоловіків) у підрозділі.

Категорія військовослужбовців. Це категоріальна змінна, яка була розбита на дві дихотомічні: перша позначає належність до групи старших/молодших офіцерів, друга – до сержантського та старшинського складу. Референтна категорія – рядовий склад. Рівень психологічного дистресу може різнитися залежно від категорії військового (Umeh et al., 2023). Різні категорії військовослужбовців можуть мати різний досвід зіткнення з порушенням своїх прав (наприклад офіцери можуть стикатися із цим менше, ніж рядові чи сержанти). Також ті чи інші категорії військових можуть характеризуватися різним моральним духом, що зумовлено різницею в обов'язках і відповідальності. Стан рядових більше залежить від підтримки й рішень командирів, тоді як командири можуть оцінювати підрозділ крізь призму свого досвіду та уявлень.

2.3. Стратегія аналізу даних

Аналіз даних передбачав здійснення таких кроків:

1. Обчислення дескриптивних статистик для всіх вказаних вище змінних.
2. Визначення парних кореляцій між залежними, незалежними ознаками, змінною-медіатором. Із цією метою використовувався коефіцієнт кореляції Спірмена з поправкою Беньяміні-Хохберга.
3. Побудова SEM-моделей для визначення того, чи опосередковує рівень дистресу зв'язок між досвідом зіткнення з порушенням прав та моральним духом військових. У першій моделі незалежною змінною виступатиме зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг і гарантій. У другій моделі незалежна змінна – зіткнення із соціальними проблемами. Обидві моделі наведено в додатках 2–3. Для побудови SEM-моделей використовувався пакет «lavaan» у R (Rosseel, 2012).

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із 443 військовослужбовців, котрі взяли участь в опитуванні, 80,8 % були чоловіками, а 18,1 % – жінками. Якщо йдеться про категорію, до якої належить військовий, то 4,1 % опитаних були

старшими офіцерами, 11,5 % – молодшими офіцерами, 32,1 % – сержантський і старшинський склад, 50,6 % – рядовий склад¹. У табл. 1 окреслено середні й стандартні відхилення за ключовими ознаками, які буде включено в SEM-модель.

Можна помітити, що загалом військовослужбовці характеризуються відносно невисоким рівнем дистресу (середнє становить 7,51). До прикладу, у тому ж 2023 р. репрезентативне опитування дорослого населення України² із застосуванням шкали SCL-9-NR зафіксувало середній рівень дистресу на рівні 10,59. Також військові швидше не схильні стикатися з порушенням своїх прав, пільг і гарантій та соціальними проблемами. Крім того, військовослужбовці схильні досить високо оцінювати довіру до свого підрозділу, а самооцінка морального духу дещо вища за середню.

Таблиця 1

Середні та стандартні відхилення для ключових змінних

Змінні	Середнє (ст.в.)	Мінімум	Максимум
Зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій	1,63 (0,68)	1	3
<i>Пропущені</i>	73 (16,5 %)		
Зіткнення із соціальними проблемами	1,49 (0,72)	1	3
<i>Пропущені</i>	70 (15,8 %)		
Рівень психологічного дистресу	7,51 (5,17)	0	27
<i>Пропущені</i>	3 (0,7 %)		
Довіра до свого підрозділу	21,03 (4,88)	6	30
<i>Пропущені</i>	9 (2,0 %)		
Самооцінка морального духу	3,58 (0,99)	1	5
<i>Пропущені</i>	2 (0,5 %)		

Джерело: авторський аналіз даних.

Із табл. 2 видно, що всі кореляції між змінними є статистично значущими на рівні 0,001. Спостерігаємо, що частіше зіткнення з порушеннями прав підвищує рівень дистресу. А зіткнення з порушенням прав і рівень дистресу негативно корелює з моральним духом військовослужбовців.

Таблиця 2

Кореляції Спірмена між ключовими змінними

	1	2	3	4	5
1. Зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій	-				
2. Зіткнення із соціальними проблемами	0,58***	-			
3. Рівень психологічного дистресу	0,36***	0,37***	-		
4. Довіра до свого підрозділу	-0,35***	-0,44***	-0,33***	-	
5. Самооцінка морального духу	-0,28***	-0,30***	-0,43***	0,29***	-

Примітка. *** $p < 0.001$ (поправка на множинні порівняння: Беньяміні-Хохберга). Під час обчислення кореляцій застосовували попарне виключення.

Джерело: авторський аналіз даних.

Перейдемо до SEM-моделей. На рис. 1 показано, як зіткнення із порушенням прав, пільг та гарантій може визначати моральний дух військових напряму та опосередковано через рівень дистресу. Ця модель має прийнятні показники якості (CFI = 0,956; TLI = 0,934; RMSEA = 0,080;

¹ На запитання про стать не відповіли 5 осіб (1,1% опитаних), а про категорію – 8 респондентів (1,8 %).

² Див.: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/stresovi_stany_naselennya_ukrainy_v_konteksti_viyini.html

SRMR = 0,005)¹. Можна помітити, що досвід зіткнення з порушенням прав, пільг і гарантій впливає на довіру до свого підрозділу, знижуючи її; однак не на оцінку морального духу. Водночас зіткнення з порушенням прав, пільг і гарантій опосередковано впливає на обидві складові частини морального духу через рівень дистресу. Порушення прав, пільг і гарантій підвищує рівень психологічного дистресу, а він, своєю чергою, знижує як довіру до підрозділу, так і самооцінку морального духу військових.

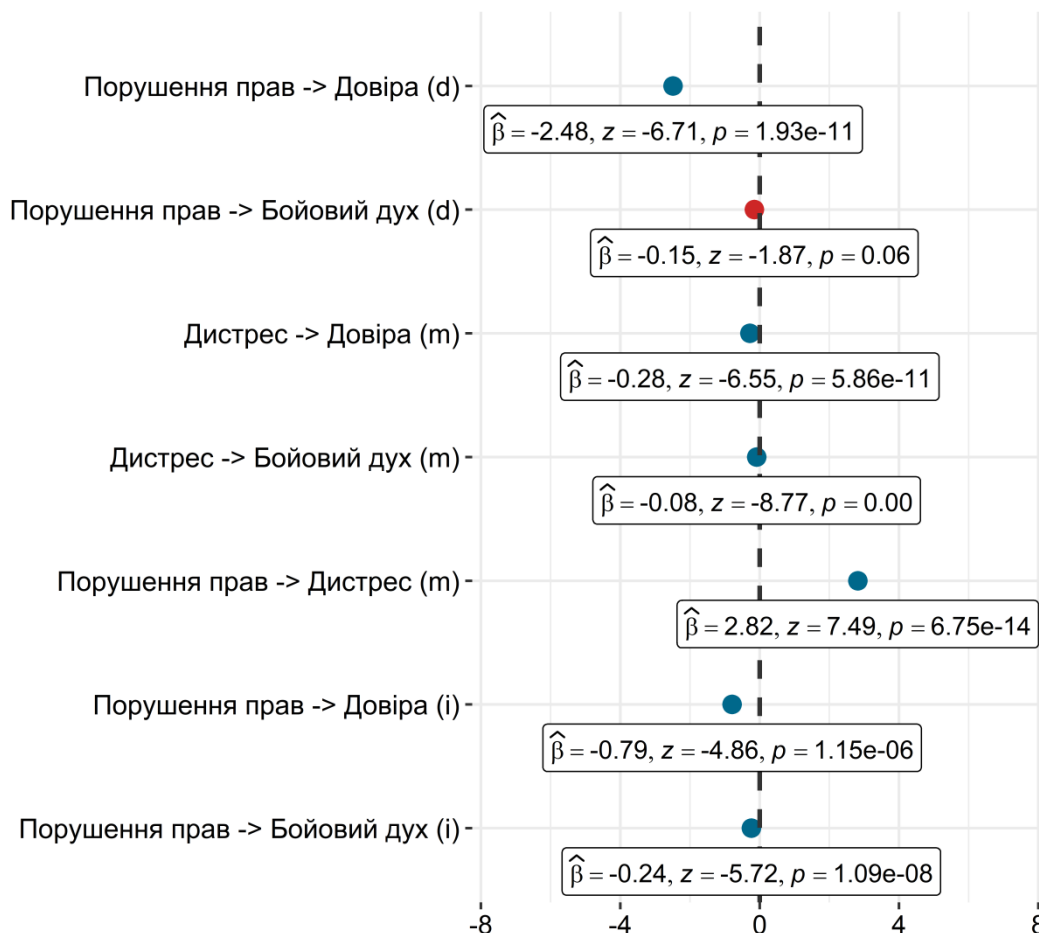

Рис. 1. SEM-модель (незалежна змінна «Зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій»)

*d – прямі ефекти, m – медіація, i – непрямі ефекти;

**порушення прав = зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій;

дистрес = рівень психологічного дистресу;

довіра = довіра до свого підрозділу;

бойовий дух = самооцінка морального духу;

***на рисунках наведено нестандартизовані коефіцієнти регресії, z-статистику та значення p-value.

Блакитним кольором показано ефекти, значущі на рівні 0,05, червоним – незначущі на рівні 0,05.

Джерело: авторський аналіз даних.

Зіткнення із соціальними проблемами (див. рис. 2) має прямий негативний ефект на обидві складові частини морального духу. Також ця змінна впливає й опосередковано, підвищуючи рівень психологічного дистресу та, відповідно, знижуючи як довіру до свого підрозділу, так і самооцінку морального духу. Указана модель демонструє прийнятну відповідність даним (CFI = 0.961; TLI = 0.941; RMSEA = 0.077; SRMR = 0.002).

¹ Було обрано такі порогові значення для показників якості моделі, які вказують на те, що вона є прийнятною: CFI та TLI > 0,9, а RMSEA і SRMR < 0,08 (Kuyndt & Onghena 2014).

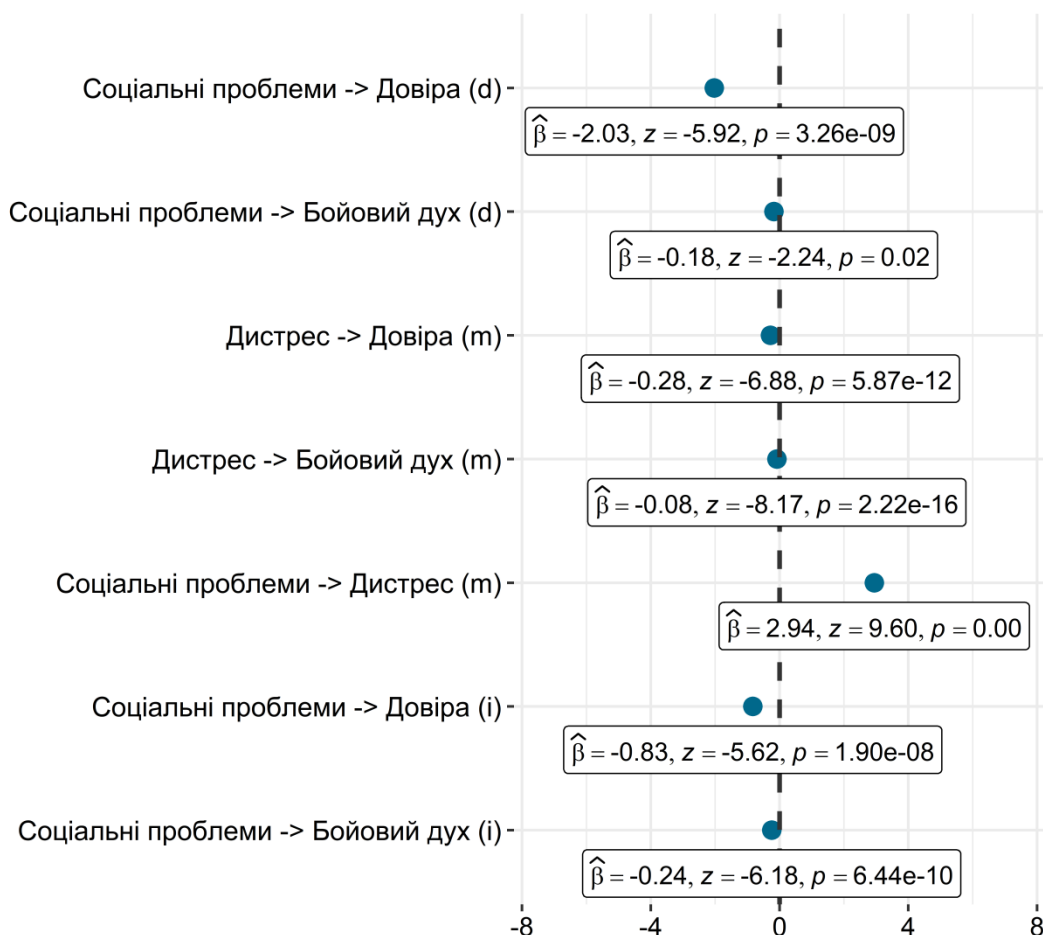

Рис. 2. SEM-модель (незалежна змінна «Зіткнення із соціальними проблемами»)

*d – прямі ефекти, m – медіація, i – непрямі ефекти;

**соціальні проблеми = зіткнення із соціальними проблемами;

дистрес = рівень психологічного дистресу;

довіра = довіра до свого підрозділу;

бойовий дух = самооцінка морального духу;

***на рисунках наведено нестандартизовані коефіцієнти регресії, z-статистику та значення p-value.

Блакитним кольором показано ефекти, значущі на рівні 0,05.

Джерело: авторський аналіз даних.

ВИСНОВКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Отримані результати висвітлюють те, що досвід зіткнення військових із порушенням прав знижує їхній моральний дух. Причому він має як прямий вплив на моральний дух, так і опосередкований через підвищення рівня психологічного дистресу. При цьому порушення прав, пільг і гарантій знижують самооцінку морального духу лише опосередковано через рівень дистресу, тоді як довіру до підрозділу вони визначають як безпосередньо, так і через дистрес. Ця відмінність може бути пояснена тим, що самооцінка морального духу, на відміну від довіри до підрозділу, більше залежить від індивідуальної мотивації та внутрішніх переконань військовослужбовця, тому дещо менше піддається впливу зовнішніх факторів, таких як порушення прав.

Ці висновки підкреслюють необхідність удосконалення законодавства та процедур, спрямованих на забезпечення правової захищеності військових. Важливо розробити та впровадити чіткі механізми захисту прав військовослужбовців. Це включає своєчасне розслідування випадків порушень, забезпечення справедливості під час розгляду таких справ і доступ до правової допомоги.

Водночас підвищення правової обізнаності військових через спеціалізовані програми та тренінги сприятиме кращому розумінню ними своїх прав і можливостей їх захисту.

Окрім правового аспекту, результати підкреслюють необхідність зміцнення довіри до підрозділу. Це можна досягти шляхом покращення внутрішньої комунікації, створення прозорих умов для обговорення проблем і посилення підтримки всередині підрозділу. Такі заходи сприятимуть підвищенню командного духу та взаємної довіри серед військовослужбовців.

Між тим дослідження має й низку *обмежень*. По-перше, вибірка не є репрезентативною для всіх українських військовослужбовців. Водночас слід зауважити, що реалізація репрезентативної вибірки українських військових є досить складним завданням. По-друге, через крос-секційний дизайн дослідження складно однозначно встановити причинно-наслідкові зв'язки між (не)дотриманням прав військових, рівнем дистресу та моральним духом. Використання панельних даних у майбутніх дослідженнях могло б частково подолати це обмеження. По-третє, як індикатор психологічного стану враховувався лише рівень психологічного дистресу, тому майбутні дослідження могли б уключати й інші аспекти психологічного стану.

Подяки та фінансування

Статтю підготовлено в процесі виконання науково-дослідницької роботи «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації» (державний реєстраційний номер: 0123U100793) за конкурсною тематикою НАН України «Наукові і науково-технічні (експериментальні) роботи відповідно до пріоритетного напрямку “Українське суспільство в умовах війни, повоєнної трансформації та європейської інтеграції” на 2023–2024 рр.» (шифр: 6541230).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Дембіцький, С. (2019). *Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування*. Київ: Ін-т соціології НАН України.
- Дембіцький, С. (2022). Індекс психологічного дистресу SCL-9-NR. У Є. Головаха, С. Дембіцький (Ред.), *Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності* (с. 292–330). Київ: Ін-т соціології НАН України.
- Дембіцький, С. С., Злобіна, О. Г., Сидоров, М. В.-С., & Мамонова, Г. А. (2020). Стан психологічного дистресу серед різних соціальних груп в Україні під час пандемії COVID-19. *Український соціум*, 2(73), 74–92. <https://doi.org/10.15407/socium2020.02.074>
- Britt, T., Adler, A., Bliese, P., & Moore, D. (2013). Morale as a moderator of the combat exposure-PTSD symptom relationship. *Journal of Traumatic Stress*, 26(1), 94–101. <https://doi.org/10.1002/jts.21775>
- Сох, А. А. (1995). *Unit cohesion and morale in combat: Survival in a culturally and racially heterogeneous environment*. School of Advanced Military Studies, US Army Command and General Staff College.
- Derogatis, L., & Fitzpatrick, M. (2004). SCL-90-R, the Brief Symptom Inventory (BSI), and the BSI-18. In M. E. Maruish (Eds.), *The use of psychological testing for treatment planning and outcomes assessment, vol. 3: Instruments for adults* (pp.1–42). New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associated Publishers.
- Dyches, K. D., Saboe, K. N., Anderson, J. A., Wilk, J. E., Hinman, S. J., Sipos, M. L., & Quartana, P. J. (2017). Modeling the Indirect Association of Combat Exposure With Anger and Aggression During Combat Deployment: The Moderating Role of Perceived Unit Morale. *Military Psychology*, 29(4), 260–270. <https://doi.org/10.1037/mil0000165>
- Gal, R., & Manning, F. J. (1987). Morale and its components: A cross-national comparison. *Journal of Applied Social Psychology*, 17 (4), 369–391.
- Kyndt, E., & Onghena, P. (2014). The integration of work and learning: Tackling the complexity with structural equation modelling. In C. Harteis, A. Rausch, & J. Seifried (Eds.), *Discourses on professional learning: On the boundary between learning and working* (pp. 255–291). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7012-6_14
- Maheshwari, N., Sharma, R., & Kumar, V. (2021). Reflections on Sustaining Morale and Combat Motivation in Soldiers. *life science journal*, 6, 50-56. <https://doi.org/10.14429/DLSJ.6.16680>
- McCormack, L., & Bennett, N. (2023). Relentless, aggressive, and pervasive: Exploring gender minimization and sexual abuse experienced by women ex-military veterans. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 15(2), 237–246. <https://doi.org/10.1037/tra0001157>
- Mirowsky, J., & Ross, C. (1995). Sex differences in distress: Real or artifact? *American Sociological Review*, 60(3), 449–468. <https://doi.org/10.2307/2096424>

- Nussio, E., & Ugarriza, J. (2021). Why Rebels Stop Fighting: Organizational Decline and Desertion in Colombia's Insurgency. *International Security*, 45, 167–203. https://doi.org/10.1162/isec_a_00406
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R Package for Structural Equation Modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2), 1–36. <https://doi.org/10.18637/jss.v048.i02>
- Shamir, B., Brainin, E., Zakay, E., & Popper, M. (2000). Perceived combat readiness as collective efficacy: Individual- and group-level analysis. *Military Psychology*, 12(2), 105–119. https://doi.org/10.1207/s15327876mp1202_2
- Schmitt, S., Robjant, K., & Koebach, A. (2021). When reintegration fails: Stigmatization drives the ongoing violence of ex-combatants in Eastern Democratic Republic of the Congo. *Brain and Behavior*, 11(6), e02156. <https://doi.org/10.1002/brb3.2156>
- Umeh, C. S., Olawa, B. D., & Abel, J. (2023). The mental health of non-commissioned soldiers deployed to Boko Haram zones in Nigeria: Examining the roles of rank and other armed service characteristics. *Anxiety, Stress, & Coping*, 37(2), 265–277. <https://doi.org/10.1080/10615806.2023.2226614>
- Zepinic, V. (2015). Human Rights Violation and Chronic Symptoms of PTSD. *Canadian Social Science*, 11(2), 1–7. Retrieved September 12, 2024 from <http://www.cscanada.net/index.php/css/article/view/6386>

REFERENCES

- Britt, T., Adler, A., Bliese, P., & Moore, D. (2013). Morale as a moderator of the combat exposure-PTSD symptom relationship. *Journal of Traumatic Stress*, 26(1), 94–101. <https://doi.org/10.1002/jts.21775>
- Cox, A. A. (1995). *Unit cohesion and morale in combat: Survival in a culturally and racially heterogeneous environment*. School of Advanced Military Studies, US Army Command and General Staff College.
- Dembitskyi, S. (2019). *Development of sociological tests: methodology and practice of its application*. Institute of Sociology NAS of Ukraine.
- Dembitskyi, S. (2022). Psychological distress index SCL-9-NR. In Ye. Golovakha & S. Dembitskyi (Eds.), *Complex measurement tools in sociological research: development, adaptation, substantiation of reliability* (pp. 292–330). Institute of Sociology NAS of Ukraine.
- Dembitskyi, S. S., Zlobina, O. G., Sydorov, M. V. S., & Mamonova, H. A. (2020). The state of psychological distress among various social groups in Ukraine during the COVID-19 pandemic. *Ukrainian society*, 2(73), 74–92. <https://doi.org/10.15407/socium2020.02.074>
- Derogatis, L., & Fitzpatrick, M. (2004). SCL-90-R, the Brief Symptom Inventory (BSI), and the BSI-18. In M. E. Maruish (Eds.), *The use of psychological testing for treatment planning and outcomes assessment, vol. 3: Instruments for adults* (pp. 1–42). New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associated Publishers.
- Dyches, K. D., Saboe, K. N., Anderson, J. A., Wilk, J. E., Hinman, S. J., Sipos, M. L., & Quartana, P. J. (2017). Modeling the Indirect Association of Combat Exposure With Anger and Aggression During Combat Deployment: The Moderating Role of Perceived Unit Morale. *Military Psychology*, 29(4), 260–270. <https://doi.org/10.1037/mil0000165>
- Gal, R., & Manning, F. J. (1987). Morale and its components: A cross-national comparison. *Journal of Applied Social Psychology*, 17(4), 369–391.
- Kyndt, E., & Onghena, P. (2014). The integration of work and learning: Tackling the complexity with structural equation modelling. In C. Harteis, A. Rausch, & J. Seifried (Eds.), *Discourses on professional learning: On the boundary between learning and working* (pp. 255–291). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7012-6_14
- Maheshwari, N., Sharma, R., & Kumar, V. (2021). Reflections on Sustaining Morale and Combat Motivation in Soldiers. *life science journal*, 6, 50–56. <https://doi.org/10.14429/DLSJ.6.16680>
- McCormack, L., & Bennett, N. (2023). Relentless, aggressive, and pervasive: Exploring gender minimization and sexual abuse experienced by women ex-military veterans. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 15(2), 237–246. <https://doi.org/10.1037/tra0001157>
- Mirowsky, J., & Ross, C. (1995). Sex differences in distress: Real or artifact? *American Sociological Review*, 60(3), 449–468. <https://doi.org/10.2307/2096424>
- Nussio, E., & Ugarriza, J. (2021). Why Rebels Stop Fighting: Organizational Decline and Desertion in Colombia's Insurgency. *International Security*, 45, 167–203. https://doi.org/10.1162/isec_a_00406
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R Package for Structural Equation Modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2), 1–36. <https://doi.org/10.18637/jss.v048.i02>
- Schmitt, S., Robjant, K., & Koebach, A. (2021). When reintegration fails: Stigmatization drives the ongoing violence of ex-combatants in Eastern Democratic Republic of the Congo. *Brain and Behavior*, 11(6), e02156. <https://doi.org/10.1002/brb3.2156>
- Shamir, B., Brainin, E., Zakay, E., & Popper, M. (2000). Perceived combat readiness as collective efficacy: Individual- and group-level analysis. *Military Psychology*, 12(2), 105–119. https://doi.org/10.1207/s15327876mp1202_2

- Umeh, C. S., Olawa, B. D., & Abel, J. (2023). The mental health of non-commissioned soldiers deployed to Boko Haram zones in Nigeria: Examining the roles of rank and other armed service characteristics. *Anxiety, Stress, & Coping*, 37(2), 265–277. <https://doi.org/10.1080/10615806.2023.2226614>
- Zepinic, V. (2015). Human Rights Violation and Chronic Symptoms of PTSD. *Canadian Social Science*, 11(2), 1–7. Retrieved September 12, 2024 from <http://www.cscanada.net/index.php/css/article/view/6386>

Додаток 1

**Результати k-modes (зіткнення із соціальними проблемами):
модальні значення змінних для кластерів**

	Не стикалися	Іноді стикалися	Переважно стикалися
Порушення під час призначення на посади, переміщення по службі, звільнення з неї	1	2	3
Несвоєчасне та неповне продовольче забезпечення	1	2	3
Несвоєчасне та неповне речове забезпечення	1	2	3
Заборгованість з виплати щомісячного грошового забезпечення	1	1	1
Невиплата додаткової грошової винагороди за виконання бойових завдань	1	1	3
Відсутність інформування та роз'яснення стосовно прав, пільг та гарантій військовослужбовців та членів їхніх сімей	1	2	3
Невиплата одноразової грошової допомоги у зв'язку з отриманням поранення (контузії, травми чи каліцтва)	1	1	1
Порушення справедливості при розподілі службового навантаження та часу для відпочинку	1	2	3
Відмова в наданні медичної допомоги	1	1	3
Створення перепон для проходження військово-лікарської комісії (ВЛК) або медико-соціальної експертної комісії (МСЕК)	1	1	3
Прояви дискримінації, сексуальних домагань, насильства за ознакою статі	1	1	1
Неможливість пройти психологічну реабілітацію	1	1	3
Відмова в отриманні або зволікання в наданні документів, які підтверджують участь у бойових діях, поранення, утрату працездатності та інших ушкоджень здоров'я	1	1	3
Неповага до особистості, хамство в спілкуванні з боку старших командирів (начальників)	1	2	3
Ненадання статусу учасника бойових дій	1	1	3
Черги в медичних установах	1	3	3
Відсутність правової допомоги	1	2	3
Неможливість продовжити отримання освіти	1	1	3
Ненадання відпустки	1	1	3
Ненадання відпустки за сімейними обставинами	1	1	3
Несвоєчасне реагування на скарги, звернення	1	2	3
Відсутність комунікації військових частин із сім'ями військовослужбовців	1	2	3
Відсутність взаємодії військової частини з територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки (колишніми військкоматами), органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями	1	2	3
Прояви нестатутних відносин	1	1	3

Додаток 2

SEM-модель (незалежна змінна «Зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій»)

Змінна	Коефіцієнт	z-статистика	p-value
Довіра до свого підрозділу (залежна змінна)			
Зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій	-2.49	-6.71	<0.001
Категорія «старший/молодший офіцер»	2.15	3.70	<0.001
Категорія «сержантський та старшинський склад»	1.61	3.05	0.002
Самооцінка морального духу (залежна змінна)			
Зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій	-0.15	-1.87	0.061
Категорія «старший/молодший офіцер»	0.58	3.75	<0.001
Категорія «сержантський та старшинський склад»	0.39	3.15	0.002
Довіра до свого підрозділу (залежна змінна)			
Рівень психологічного дистресу	-0.28	-6.55	<0.001
Самооцінка морального духу (залежна змінна)			
Рівень психологічного дистресу	-0.09	-8.77	<0.001
Рівень психологічного дистресу (медіатор)			
Зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій	2.82	7.49	<0.001
Стать жіноча	-1.67	-1.85	0.065
Категорія «старший/молодший офіцер»	-0.88	-1.17	0.241
Категорія «сержантський та старшинський склад»	-0.76	-1.29	0.198
Довіра до свого підрозділу (непряний ефект від рівня психологічного дистресу)			
Зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій	-0.79	-4.86	<0.001
Самооцінка морального духу (непряний ефект від рівня психологічного дистресу)			
Зіткнення з порушеннями своїх прав, пільг та гарантій	-0.24	-5.72	<0.001

Додаток 3

SEM-модель (незалежна змінна «Зіткнення із соціальними проблемами»)

Змінна	Коефіцієнт	z-статистика	p-value
Довіра до свого підрозділу (залежна змінна)			
Зіткнення із соціальними проблемами	-2.03	-5.92	<0.001
Категорія «старший/молодший офіцер»	1.99	3.36	0.001
Категорія «сержантський та старшинський склад»	1.36	2.79	0.005
Самооцінка морального духу (залежна змінна)			
Зіткнення із соціальними проблемами	-0.18	-2.24	0.025
Категорія «старший/молодший офіцер»	0.64	4.13	<0.001
Категорія «сержантський та старшинський склад»	0.33	2.75	0.006
Довіра до свого підрозділу (залежна змінна)			
Рівень психологічного дистресу	-0.28	-6.88	<0.001
Самооцінка морального духу (залежна змінна)			
Рівень психологічного дистресу	-0.08	-8.18	<0.001
Рівень психологічного дистресу (медіатор)			
Зіткнення із соціальними проблемами	2.94	9.60	<0.001
Стать жіноча	-0.67	-0.87	0.387
Категорія «старший/молодший офіцер»	-0.54	-0.72	0.473
Категорія «сержантський та старшинський склад»	-0.41	-0.74	0.457
Довіра до свого підрозділу (непряний ефект від рівня психологічного дистресу)			
Зіткнення із соціальними проблемами	-0.83	-5.62	<0.001
Самооцінка морального духу (непряний ефект від рівня психологічного дистресу)			
Зіткнення із соціальними проблемами	-0.24	-6.18	<0.001